

**ПРАВОВІ ПОЗИЦІЇ ВЕРХОВНОГО СУДУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ:
ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ****LEGAL POSITIONS OF THE SUPREME COURT IN CRIMINAL PROCEDURE:
CONCEPT, FEATURES AND CLASSIFICATION**Скрипник Д.О.,
магістрантІнститут кримінальної юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

У даній статті досліджується суть правових позицій Верховного Суду у кримінальному провадженні. За результатами здійсненого аналізу запропоновано авторське визначення поняття правових позицій Верховного Суду у кримінальному провадженні. Крім того, сформульовано їх ознаки та проведено класифікацію.

Ключові слова: правові позиції, Верховний Суд, кримінальне провадження.

В данной статье исследуется сущность правовых позиций Верховного Суда в уголовном производстве. По результатам проведенного анализа предложено авторское определение понятия правовых позиций Верховного Суда в уголовном производстве. Кроме того, сформулированы их признаки и проведена классификация.

Ключевые слова: правовые позиции, Верховный Суд, уголовное производство.

In these article the essence of legal positions of the Supreme Court in criminal proceeding is researched. According to results of the analysis, a definition of the concept of legal positions of the Supreme Court in criminal proceeding is suggested. Some features and classification of legal positions of the Supreme Court in criminal proceeding was considered and analysed. As a result the article includes a formulated list of features of legal positions of the Supreme Court. There are a conclusion of the Supreme Court about application legal norms; a determination includes legal positions; an obligatoriness of legal positions; legal positions of the Supreme Court ensure a uniformity of judicial practice; a determination of the Supreme Court, as a legal position in it, is unappealable. By the way, some of that features have detailed description. Classification of legal positions of the Supreme Court in criminal proceeding is conducted. These classification based on a subject that formulates legal positions of the Supreme Court in criminal proceeding: legal positions of Judicial Chamber of the Criminal Court of Cassation, legal positions of the Trial Chamber of the Criminal Court of Cassation, legal positions of the joint Trial Chamber of the Criminal Court of Cassation, legal positions of the Grand Chamber of the Criminal Court of Cassation. Furthermore, classification of mentioned positions in criminal proceeding for more effective search during practice is suggested. In the article there are suggestions about amending legislation.

Key words: legal positions, the Supreme Court, criminal proceeding.

Невіддільною складовою права на справедливий суд є можливість оскаржити постановлене судове рішення. Відтак, рішення, прийняте за результатами такого перегляду, а точніше – правова позиція у ньому, має стати орієнтиром для судів нижчих інстанцій у ході правозастосування, задля того, аби рішення, що ухвалюватимуться у подібних правовідносинах, узгоджувались з такими правовими позиціями. Автором згадуваних правових позицій є найвищий судовий орган країни – Верховний Суд (далі – ВС).

Важливість дослідження та аналізу правової природи позицій ВС обґрунтовується тим, що саме уніфікована судова практика дозволяє, з однієї сторони, подолати неоднакове застосування судами певної норми закону, визначити оптимальний порядок вирішення справи у конкретних обставинах, який би максимально відповідав букві та духу застосованої судом норми, усунути судові помилки, та у цілому вдосконалити правозастосовну діяльність судів, а з іншої – підвищити довіру населення до судових рішень та судової системи у цілому [1, с. 74]. У свою чергу, одночасно зі зміною правової регламентації та відповідно структури та функціонування судової системи, у більшій чи меншій мірі реформи впливали і на роль правових позицій ВС у забезпеченні єдності судової практики.

Дослідження як правових позицій, так і судових правових позицій, позицій найвищого судового органу у рамках загальнотеоретичної юриспруденції, кримінального процесу висвітлені у працях наступних учених: П. В. Батурін, Н. Р. Бобченко, С. М. Братусь, Г. І. Відергольд, М. О. Власенко, Г. В. Гриньова, С. М. Даровських, О. М. Дроздов, Я. М. Романюк, А. М. Хахінова, І. В. Шульга та інших. Проте, характерною є відсутність наукових досліджень, у тому числі монографічних та дисертаційних, правової природи позицій ВС у кримінальному провадженні після набрання чинності та внесення відповідних змін до кримінального процесуально-го законодавства Законом України «Про судоустрій і статус

суддів» від 02.06.2016 [2] та Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03.10.2017 [3], що у свою чергу, актуалізує відповідне дослідження правової природи такого явища, як правові позиції ВС у кримінальному провадженні.

Тому метою цієї статті є визначення правової природи позицій Верховного Суду у кримінальному провадженні та проведення їх класифікації.

Постановлена мета передбачає встановлення основних ознак, які характерні для правових позицій найвищого суду.

Г.І. Відергольд виділяє наступні особливості судової правової позиції Верховного Суду: 1) судова правова позиція Верховного Суду формується вищими колегіальними судовими органами, до яких відносяться Пленум, Президіум та Судова колегія з кримінальних справ Верховного Суду; 2) судова правова позиція Верховного Суду формується висококваліфікованими спеціалістами у галузі права; 3) правовій позиції властива аргументованість; 4) ціллю судової правової позиції Верховного Суду у кримінальному судочинстві є забезпечення єдності та стабільності судової практики, а також вирішення питань, неврегульованих кримінально-процесуальним законодавством; 5) верховенство правової позиції Верховного Суду. Оскільки правова позиція Верховного Суду не може бути переглянута іншим органом, вона набуває рису «зовнішньої» стійкості та розглядається як кінцева позиція суду у справі; 6) для правової позиції Верховного Суду характерною є наявність власних форм зовнішнього вираження у вигляді офіційних юридичних актів. Таким чином, суду правову позицію Верховного Суду у кримінальному судочинстві пропонується розглядати як колективний, аргументований висновок суду, який виражає уявлення

вищої судової інстанції щодо належного розуміння правових норм та їх застосування судами у процесі здійснення правосуддя у кримінальних справах, направлений на забезпечення єдності та стабільності судової практики у кримінальному судочинстві [4, с. 49-52]. Аналізуючи даний підхід, вважаємо за необхідне зацентрувати увагу на наступних тезах. По-перше, виділення такої ознаки правових позицій ВС, як формування її колегіальними судовими органами, не є доцільним для кримінального провадження в Україні. Оскільки воно здійснюється колегіально не лише у ВС, а в окремих випадках – у суді першої інстанції (ч. 4 ст. 31 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), а також – в апеляційному порядку (ч. 4 ст. 31 КПК України) [5]. По-друге, вбачається, що правова позиція не лише ВС, але й судів усіх інстанцій має бути аргументованою.

Н. Р. Бобечко виділяє наступні характерні ознаки правових позицій ВС: 1) будучи останньою ланкою у системі судустрою України, ВС формулює остаточну правову позицію у конкретному кримінальному провадженні, що ґрунтується на результатах перевірки ним правосудності судових рішень; 2) у своїх правових позиціях ВС творить взірці способів вирішення правових ситуацій у кримінальних провадженнях, установлюючи орієнтир у правозастосуванні; 3) формою закріплення правових позицій ВС є його постанови. Правова позиція є складовою мотивувальної частини рішення ВС, ухваленого за наслідками розгляду справи; 4) правові позиції ВС пов'язані з казуальними питаннями, що виникають у діяльності судів нижчих інстанцій під час кримінального провадження; 5) засобами формування правової позиції ВС у кримінальному провадженні є тлумачення, конкретизація кримінально-правових та кримінальних процесуальних норм, долання прогалів у правовому регулюванні шляхом застосування аналогії кримінального процесуального закону; 6) правові позиції ВС щодо застосування норми кримінального та кримінального процесуального права мають ознаки не тільки правотлумачного та правозастосовного, але й нормативно-правового прецеденту, якщо у них містяться положення (судові норми) та приклади їх застосування до обставин конкретного кримінального провадження. Відтак, науковець правову позицію ВС у кримінальному судочинстві визначає як викладений у постанові найвищого органу у системі судустрою України за наслідками перевірки правосудності судового рішення погляд загальнообов'язкового при розв'язанні аналогічних справ характеру щодо інтерпретації кримінально-правових та кримінальних процесуальних норм до встановлених обставин кримінального провадження, в якому теоретично обґрунтовані взірці способів вирішення правових колізій, долання прогалів у правовому регулюванні, а також створені судові норми, завдяки чому досягається єдність та стійкість судової практики [6, с. 238-240].

Беручи до уваги вищезазначені підходи до встановлення особливостей правових позицій ВС, пропонуємо виділяти наступні ознаки правових позицій ВС у кримінальному провадженні:

1. Висновок ВС щодо застосування правових норм.

2. Формою вираження правових позицій ВС є постанова.

По-перше, відповідно до Закону №2147-VIII від 03.10.2017, КПК України містить статтю 442 – Постанова суду касаційної інстанції. Передбачається, що постанова ВС складається зі: вступної, мотивувальної та резолютивної частин. По-друге, зазначеним Законом статтю 369 було доповнено частиною третьою з наступним змістом: «Суд касаційної інстанції у випадках, передбачених цим Кодексом, приймає постанови». У свою чергу, доповнено КПК України Главою 32. Провадження у суді касаційної інстанції, в якій частина 1 статті 441 (Судові рішення суду касаційної інстанції) передбачає, що суд касаційної інстанції за наслідками розгляду касаційної скарги по суті ухвалює судові рішення у формі постанов. Однак, відповідні зміни до статті 371 КПК України внесено не було. Попри положення ч. 4 ст. 441 КПК України у частині того, що судові

рішення суду касаційної інстанції ухвалюються, проголошуються, видаються, роз'яснюються або надсилаються учасникам судового провадження у порядку, передбаченому статтями 368-380 цього Кодексу, вважаємо, що ст. 371 КПК України, якій, у тому числі, кореспондує ст. 441 КПК України, необхідно доповнити положенням з наступним змістом: «Постанова ухвалюється у нарадчій кімнаті складом суду, який здійснював судовий розгляд».

3. Обов'язковість правових позицій, що викладаються у постановах ВС.

До набрання чинності Законом №2147-VIII від 03.10.2017 передбачалась так звана «умовна» обов'язковість судових рішень ВСУ, яка полягала у тому, що суд мав право відступити від правової позиції, викладеної у висновках Верховного Суду України, з одночасним наведенням відповідних мотивів. Наразі ж, після набрання чинності зазначеним Законом, стаття, яка прямо передбачала б обов'язковість судових рішень суду касаційної інстанції – ВС, відсутня. У свою чергу, обов'язковість правових позицій ВС закріплюється лише частиною 6 статті 368 КПК України (Питання, що вирішуються судом при ухваленні вироку), а саме – обираючи і застосовуючи норму закону України про кримінальну відповідальність до суспільно небезпечних діянь при ухваленні вироку, суд враховує висновки щодо застосування відповідних норм права, викладені у постановах Верховного Суду. Виходячи зі змісту вищевказаних норм, вбачається, що законодавець чітко не закріпив обов'язок при обранні та застосуванні норм права, при ухваленні всіх судових рішень, враховувати висновки щодо застосування відповідних норм права, викладених у постановах ВС. Так, наприклад, ч. 2 ст. 418 КПК України (Судові рішення суду апеляційної інстанції) встановлює, що судові рішення суду апеляційної інстанції ухвалюються, проголошуються, видаються, роз'яснюються або надсилаються учасникам судового провадження у порядку, передбаченому статтями 368-380 цього Кодексу. Більше того, на практиці наявним є врахування правової позиції ВСУ у ході постановлення ухвали судом апеляційної інстанції від 17.01.2018, відтак вже після набрання чинності Законом №2147-VIII від 03.10.2017 [7]. Окремо звертаємо увагу на те, що у ч. 5, 6 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» закріплюється, що висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права; висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права. Однак, незрозумілою є відсутність кореспондуючої норми у КПК України, яка б передбачала обов'язковість врахування судами правових позицій ВС. Відповідно, пропонуємо статтю 442 КПК України доповнити частиною 6 з наступним змістом: «Висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, є обов'язковими для врахування судами першої та апеляційної інстанцій, у тому числі при ухваленні рішень слідчими судьями».

Також важливим є наступне питання – чи обов'язковими для врахування є висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах саме Верховного Суду України? Так, відповідно до ч. 1 ст. 5 КПК України, процесуальна дія проводиться, а процесуальне рішення приймається згідно з положеннями цього Кодексу, чинними на момент початку виконання такої дії або прийняття такого рішення. Проте, як у ч. 6 ст. 368, так і у ч. 4 ст. 442 КПК України мова йде про врахування висновків щодо застосування норм права, викладених у постановах новоствореного ВС. Та незрозумілим є те, чи підлягають врахуванню висновки, зроблені ВСУ до 15.12.2017. Аналізуючи судову практику, очевидним є врахування висновків ВСУ щодо застосування норм права у рішеннях, ухвалених після 15.12.2017 [7; 8]. Більш того, це є цілком логічно з огляду на існування вже сформованої та у певній мірі одноставної у ході застосування судової практики. Відтак, необхідним є доповне-

ння Перехідних положень КПК України наступними пунктами: «Суд, який розглядає справу у касаційному порядку у складі колегії суддів, палати або об'єднаної палати, передає справу на розгляд Великої Палати Верховного Суду, якщо така колегія, палата або об'єднана палата вважає за необхідне відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у раніше ухваленому рішенні Верховного Суду України»; «Висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках Верховного Суду України, є обов'язковими для врахування судами першої та апеляційної інстанцій, у тому числі при ухваленні рішень слідчими суддями».

4. Правові позиції ВС є орієнтиром для судів інших інстанцій у ході здійснення правозастосування, тим самим забезпечуючи єдність, сталість судової практики, а також дотримання принципу правової визначеності.

5. Постанова ВС, а відтак і правова позиція, що викладена у ній, є остаточною і оскарженню не підлягає. Виключенням є випадки, викладені у статті 434-1 КПК України (Підстави для передачі кримінального провадження на розгляд палати, об'єднаної або Великої Палати Верховного Суду).

Відповідно, правова позиція ВС у кримінальному провадженні – це висновок щодо застосування правової норми, який є обов'язковим для застосування всіма суб'єктами владних повноважень, що застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, який містить відповідну норму права, а також для врахування судами першої та апеляційної інстанцій, у тому числі при ухваленні рішень слідчими суддями у подібних правовідносинах, формою вираження якого є відповідна постанова.

Щодо розроблених класифікацій правових позицій ВС звертаємо увагу на те, що на відміну від досить широкій класифікації правових позицій суду, як у теорії права загалом, так і у рамках кримінального провадження поодинокими є розробки класифікації правових позицій ВС.

У теорії права І. І. Шулґа виокремлює наступні основні види правових позицій Верховного Суду:

1. Залежно від особливостей суб'єкту формування правових позицій виділяють правові позиції: судових колегій, Президіуму, Пленуму Верховного Суду, головуючого Суду та його заступників, а також окремі думки суддів.

2. Відмінності у повноваженнях, які реалізуються Верховним Судом, обумовлюють поділ його правових позицій на казуальні (формується при розгляді конкретних справ першою інстанцією та послідовними інстанціями) та типові (формується у ході узагальнення та аналізу судової практики).

3. Залежно від порядку ухвалення виділяють індивідуальні та колегіальні правові позиції Верховного Суду.

4. Правові позиції Верховного Суду можуть бути класифіковані залежно від галузевої приналежності. Наприклад, за даною підставою можна розмежовувати матеріальні та процесуальні правові позиції Верховного Суду.

5. Залежно від міри стабільності позицій у судовій практиці може йти мова про стійкі та одиничні правові позиції Верховного Суду.

6. Критерій визнання Верховним Судом правильності висловлених ним раніше правових позицій слугує підставою для виділення чинних позицій та позицій, які визнано помилковими.

7. До числа офіційних правових позицій Верховного Суду відносять ті з них, з якими законодавство пов'язує правові наслідки, що виходять за рамки одиничного судового спору [9, с. 143-144].

У свою чергу, класифікація правових позицій ВС у кримінальному провадженні була розроблена лише вченим Н. Р. Бобечком, яка має наступний вигляд:

1) за суб'єктами їх формування: а) правові позиції колегій судових палат Касаційного кримінального суду; б) правові позиції судових палат Касаційного кримінального суду; в) правові позиції об'єднаної судової палати

Касаційного кримінального суду; г) правові позиції Великої Палати Верховного Суду;

2) за галузевою приналежністю: а) правові позиції з питань кримінального права; б) правові позиції з питань кримінального процесуального права;

3) залежно від затребуваності: а) усталені (ті правові позиції ВС, що неодноразово підтверджувалися у його постановках); б) рідко затребувані (правові позиції ВС, що були сформульовані в одному рішенні та більше не відтворювалися у його практиці) [10, с. 173]. Однак, вважаємо, що виділення такого критерію для класифікації правових позицій ВС не передбачає ніякої практичної цінності і жодним чином не сприятиме ефективному виконанню завдання ВС;

4) за юридичним значенням: а) чинні (такі правові позиції, які не були переглянуті ВС. Перегляд може відбуватися у зв'язку зі зміною законодавства або появою нових підходів до вирішення правових ситуацій з огляду на соціально-правові перетворення); б) такі, що втратили свою силу [10, с. 173].

Вважаємо за доцільне викласти наступну класифікацію правових позицій ВС за суб'єктом формування: 1) правові позиції колегії суддів Касаційного кримінального суду; 2) правові позиції палати Касаційного кримінального суду; 3) правові позиції об'єднаної палати Касаційного кримінального суду; 4) правові позиції Великої Палати Верховного Суду.

Крім того, пропонуємо на офіційному веб-сайті Верховного Суду сформулювати класифікацію постановок ВС з відповідними правовими позиціями у них (окремо варто наголосити на тому, що розглядувана систематизація стосується лише правових позицій ВС у кримінальному провадженні).

У розділі «Діяльність» передбачити розділ «Судова практика», який буде включати розділи «Судова практика Касаційного кримінального суду» та «Судова практика Великої Палати Верховного Суду у кримінальних провадженнях». Відповідно, розділ «Судова практика Касаційного кримінального суду» передбачає такі розділи:

1) «Правові позиції з питань застосування кримінальних норм», що включатиме такі розділи: «Загальна частина» та «Особлива частина», кожен з яких має містити відповідні розділи, що є аналогічними за назвами з Розділами Кримінального кодексу України, та включатиме правові позиції ВС щодо застосування норм кримінального права, які розташовані у даних Розділах Кримінального кодексу України. Відтак, у кожному з таких розділів викладатимуться постанови ВС з правовими позиціями щодо застосування відповідних правових норм. Крім того, якщо у постанові викладені правові позиції щодо застосування кримінальних норм, які розташовані у різних Розділах Кримінального кодексу України, вважаємо, що такі постанови повинні бути продубльовано у відповідних розділах, з метою усунення плутанини у ході пошуку необхідної судової практики;

2) «Правові позиції з питань застосування кримінальних процесуальних норм». Структуру розділу пропонуємо викласти за тією ж схемою, що була застосована до побудови вищевказаного розділу «Правові позиції з питань застосування кримінальних норм». Однак, даний розділ має включати відповідні розділи та глави, що збігаються з Розділами та Главами КПК України.

Розділ «Судова практика Великої Палати Верховного Суду у кримінальних провадженнях» вважаємо за необхідне розробити за тими ж критеріями, які вказані для створення Розділу «Судова практика Кримінального касаційного суду».

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що продовження досліджень не лише сутності, але й ролі правових позицій ВС у кримінальному провадженні у ході правозастосування має надзвичайне значення як для науки кримінального процесуального права, так і для практики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апалькова І. С. Значення перегляду судових рішень Верховним Судом України у забезпеченні єдності судової практики. Методологічні засади вдосконалення цивільного процесуального права: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції до 150-річчя від дня народження Є.В. Васьковського, м. Одеса, 8 квітня 2016 року. Одеса: Юридична література, 2016. С. 74-77.
2. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 №1402-VIII-ВР. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
3. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 03.10.2017 №2147-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2147%D0%B0-19>.
4. Видергольд А. И. Понятие и признаки судебной правовой позиции Верховного Суда Российской Федерации. Проблемы права. 2015. № 4(52). С. 49-52.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
6. Бобченко Н. Р. Правові позиції Верховного Суду (України) у конкретних кримінальних провадженнях як елемент механізму кримінального процесуального регулювання. Актуальні проблеми удосконалення кримінального процесуального законодавства: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої до 70-річчя д.ю.н., професора Юрія Павловича Аленіна, 21 квітня 2017 року. Одеса: Юридична література, 2017. С. 237-240.
7. Ухвала апеляційного суду Донецької області від 17.01.2018 у справі №229/2360/14к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71745158>].
8. Ухвала апеляційного суду Дніпропетровської області від 22.12.2017 у справі 202/2314/15к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71337495>.
9. Шульга І. В. Понятие и виды правовых позиций Верховного Суда Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Москва, 2016. 207с.
10. Бобченко Н. Р. Поняття, ознаки, значення та класифікація правових позицій Верховного Суду у кримінальному провадженні. Порівняльно-аналітичне право. 2017. № 2. С. 170-175.